

AREZZÓI GUIDÓTÓL A TABLETIG

TÍZ ÉVSZÁZAD
OKTATÁSI-NEVELÉSI PROBLÉMÁI

Szerkesztette: G. Molnár Péter

L'Harmattan

TARTALOM

<i>Előszó.</i>	7
<i>Bali János</i>	
Modern zene és oktatás, 1000–1750	9
<i>Gloviczki Zoltán</i>	
Tankönyvhasználat a XVI. századi Európában és Magyarországon	19
<i>Medgyesy S. Norbert</i>	
Egy ismeretlen utolsóítélet-játék a csíksomlyói gimnáziumban (Potyó Bonaventura: <i>Mundus redargutus</i> , 1742)	39
<i>Rébay Magdolna</i>	
Főnemes családok gyermekei a két dunáninnenli evangélikus főgimnáziumban (1867–1918)	63
<i>Demjén Balázs</i>	
Az Erdélyi Római Katolikus Státus által fenntartott gimnáziumok története a fennmaradt dokumentumok tükrében, különös tekintettel a marosvásárhelyi tagintézményre (1860–1862)	81
<i>Frauhammer Krisztina</i>	
Erényvirágok. Az imakönyv műfaja mint a nevelés eszköze a 19–20. század fordulóján	93
<i>Bedők Péter</i>	
Muraköz oktatási helyzete a 19. században	105
<i>Pál Ferenc</i>	
Kísérlet a katolikus iskolák községesítésére a szombathelyi egyházmegyében 1868 után	121
<i>G. Molnár Péter</i>	
Az újpesti római katolikus népiskola 1870 körül	131
<i>Zsinka László</i>	
A katolikus művelődéspedagógia lehetősége (problématörténeti vázlat)	139
<i>Hely- és névmutató</i>	185

Frauhammer Krisztina

ERÉNYVIRÁGOK

Az imakönyv műfaja mint a nevelés eszköze
a 19–20. század fordulóján

Tanulmányomban az imakönyvekre, egy eddig kevésbé kutatott és feldolgozott forráscsoportra szeretném ráirányítani a neveléstörténettel foglalkozók figyelmét.¹ Sajnálatos módon máig sokak figyelmét elkerüli ez a műfaj, jóllehet a gondolkodás, a magatartás alakítójaként mentalitástörténeti hatásuk jelentős. Szoros értelemben vett vallási funkciói (konfesszionalizáció segítése, vallási közösség erősítése, a vallásos odaadás elmélyítése, kultuszok formálása) mellett a világról alkotott kép, illetve a profán cselekedetek, így a helyesnek tartott morális viselkedés és etikai értékrend formálását is szolgálhatták.² Természetesen említhetjük az olvasási, nyelvi készség kialakításában és az anyanyelv fenntartásában betöltött szerepüket is.³ E funkciókban sorra visszaköszönnek a nevelés folyamatának alapvető szempontjai, az értékközvetítés, az erkölcsi fejlesztés, a szocializáció, sőt még a tervszerű oktatás és tanítás is. Maguk a könyvek szerzői és összeállítói is használatra, olvasásra, újra imádkozásra szánták műveiket. Így imáik nem teljesen individualizált alkotások, hiszen szerteágazó

¹ Kutatásaimhoz kizárólag katolikus imakönyveket használtam fel.

² *Le livre religieux et ses pratiques. Etudes sur l'histoire du livre religieux en Allemagne et en France à l'époque moderne. Der Umgang mit dem religiösen Buch. Studien zur Geschichte des religiösen Buches in Deutschland und Frankreich in der frühen Neuzeit*, Hrsg. Hans Erich BÖDEKER, Gerald CHAIX, Patrice VEIT, Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht, 1991 (Veröffentlichungen des Max-Planck-Instituts für Geschichte 101) 6.

³ Kutatásaim során kirajzolódott, hogy a hazai nemzetiségek (elsődlegesen a magyarországi németek körében végeztem adatgyűjtést) hosszú évszázadokon keresztül ragaszkodtak saját, anyanyelvi imakönyveikhez. A németek körében a legelterjedtebbek a híres barokk szerző Martin von Cochem 18. századi imakönyvei (Großer, Mittlerer, Kleiner Himmelschlüssel; Großer, Mittlerer Baumgarten) voltak. Ezeknek a 20. elejéig hallatlan nagy számban készültek az újabb és újabb utánnyomásai (1749 és 1917 között 56 hazai kiadása született az itt említett imakönyveknek). Ezek azon túl, hogy lelki táplálékul szolgáltak olvasójuknak, összekötő kapcsok is voltak az anyanyelvvel. Eszközüln szolgáltak a nyelv pallérozásához és megtartásához is. Ez főként a 19. század második felétől kapott nagyobb jelentőséget, amikor a magyar nyelv hivatalossá tételével megindult a betelepített németység körében egy kétnyelvűsödési, illetve magyarosodási folyamat. A magyarországi németység imakönyveiről bővebben lásd: Michael LEHMANN, *Das deutschsprachige katholische Schrifttum Altungarns und der Nachfolgestaaten 1700-1950*, Mainz, Hase & Koehler Verlag, 1975 (Studia Hungarica 9); FRAUHAMMER Krisztina, *Martin von Cochem imakönyvei, mint az identitás megőrzésének forrásai*, Honismeret, 41/1, 2013, 8–11.

igényeknek kívántak megfelelni. Normatív jelleggel bírtak, útmutatást adtak az olvasóknak, elmagyarázták számukra a kötelességeiket és arra törekedtek, hogy a legkülönbözőbb szituációkban, és minél több embernél felhasználhatók legyenek. Mindezek miatt az imakönyv műfajához tartozó szövegtípusok sokrétűen jelenítették meg és közvetítették az egyház elvárásait, erkölcsi nézeteit, és a viselkedést szabályozó normáit. Emellett az imakönyvek populáris jellege, valamint tömeges termelése is alkalmassá tette a műfajt arra, hogy a klérus a 19–20. század fordulójának polgárosodó világában eszközként használja fel őket nevelési céljainak közvetítésére.⁴

ELŐZMÉNYEK

Számos adattal igazolható, hogy már a 18. századtól fontos szerepet kaptak az imakönyvek – hitéleti jelentőségük mellett – az olvasási készségek kialakításában és begyakorlásában. Jóllehet az olvasás képességének fejlesztése többnyire csak járulékosan és nem tudatosan jelent meg e könyvek használatában, mégis a vallásos odaadás megerősítése mellett ebben volt leginkább megragadható nevelési funkciójuk. Ennek hátterében az a tény állt, hogy az egyik legkedveltebb és leggyakrabban használt könyvek voltak még azokban a társadalmi rétegekben is, ahol magas volt az írástudatlanok és félanalfabéták száma. Ők, még ha csak a betűk passzív ismeretéig jutottak is el, nehezen, de olvastak.⁵ „Legkönnyebben

⁴ Az imakönyvek népszerűségére vonatkozó szakirodalmi utalásokat néhány (a vizsgált korokban közismert) imakönyv kiadási számára vonatkozó mennyiségi adattal is aláhúzhatjuk. Példaként említhető Pázmány Péter *Keresztyéni Imádságos Könyve*, mely 1606-tól 1885-ig 27, Pongrácz Eszter *Arany koronája*, mely 1719 és 1911 között 38, Ujfalusi Judit sokat olvasott népkönyve a *Makula nélkül való tükör*, amely 1712 és 1904 között 18, Szikszai György protestáns *Keresztyéni Tanítások és Imádságok* című 1786-os imakönyve pedig 76 kiadást ért meg. Néhány 19. századi imakönyv esetében ismerjük az egyes kiadások példányszámait is, ezek szintén a tömeges használatra utalnak. Így tudjuk például, hogy Tárkány Béla nagyon népszerű *Lelki mannáját* 244.000 példányban, *Vezércsillagát* 21.000 példányban, Nogall János *Vezérkönyv a legfölségesebb Oltáriszentség imáadására* című könyvét 119.000, Soós István *Liliomfűzér* című elsőáldozási imakönyvét 24.000 példányban, Dr. Walter Gyula *A Boldogságos Szűz tiszteletére* című imakönyvét az 5. kiadásakor már több mint húszezer példányban adták ki. Az adatok forrásai: SZINNYEI József, *Magyar írók élete és munkái* 1–14, Bp., Hornyánszky Viktor Könyvkereskedése, 1891–1914; FRAUHAMMER Krisztina, *Az 1800 utáni imakönyvek adatbázisa*, 2013, online elérhetőség: <http://neprajz.bibl.u-szeged.hu/IMA/login.php> (letöltés dátuma 2017. január 9.)

⁵ Kristóf Ildikó több írásában is rámutat arra, hogy a 18. sz. második feléből származó egyes összeírásaink, amelyek az iskolák, iskoláztatás helyzetéről tudósítanak, nálunk is arról tanúskodnak, hogy a parasztyerekeknek is volt lehetőségük megtanulni legalábbis olvasni. Éppen akkor veszik ki a gyermekeket az iskolából, amikor az írás és a számolás megkezdődne. SZ. KRISTÓF Ildikó, „Istenes könyvek – ördögös könyvek” (*Az olvasási kultúra nyomai kora újkori falvainkban és mezővárosainkban a boszorkánypercek alapján*)

az imakönyvvvel boldogultak, hiszen ez az intenzív olvasás klasszikus példája, amikor nem sok, folyton változó szöveget fut át az olvasó, hanem egyetlenegy nagy becsben tartott és szinte már kívülről tudott szöveget olvas át újból és újból.”⁶ Így a félig vagy egészen kívülről tudott imádságokkal a bizonytalanabban olvasók is megbirkózhattak. Vélhetően a katekizmus, a bibliai történetek és egyházi énekek mellett az imaszövegek is szerepet kaptak a korabeli iskolai tananyagban. Ez a megállapítás felekezettől függetlenül érvényes. Petrik Géza könyvészetében például több olyan ABC-s könyv található, amelynek már a címeírása is konkrétan utal erre.⁷ Ismertek továbbá olyan egyházi források, vizitációs jegyzőkönyvek, amelyekben utalás olvasható bérálásra, konfirmálásra végzett katekizációs oktatásról. Ezek az adatok mind azt jelzik, hogy még az alsóbb társadalmi rétegek körében is jelentékeny szerepet játszhattak az alfabetizáció egyes részképességeinek az elterjesztésében egyházi szövegek, köztük az imádságok.⁸ Ehhez a vallásos irodalom meghatározó jellege, túlsúlya is jelentősen hozzájárult.⁹ A 19. század beköszöntével az egyre nagyobb teret nyerő népszerű irodalom (főként a ponyvák és a regények) és a sajtótermékek masszív, vallásos könyvvvel szembeni konkurenciája az imakönyvek műfajában is lecsapódott.¹⁰ Ennek ellenére a kalendáriumok után még mindig az egyik

= *Folklórműveltség a 18. századi Magyarországon*, szerk. SZILÁGYI Miklós, Bp., Akadémiai Kiadó, 1995, (Népi kultúra – népi társadalom 8), 69; UŐ, *Statisztikák, használatok, olvasatok. (Az írni-olvasni tudás történeti kutatásának forrásairól és módszereiről (16-18. század.))* = *Történeti források – néprajzi olvasat. Gazdaság-, társadalom- és egyháztörténeti források néprajzi értelmezésének lehetőségei*, szerk. FÜLEMILE Ágnes, KISS Réka, Bp., L'Harmattan 2008 (Documentatio Ethnographica 23), 216.

⁶ TÓTH István György, *Mivelhogy magad írást nem tudsz ...*, Bp., MTA Történettudományi Intézet, 1996, 80.

⁷ Például: *A magyar szólásnak kezdetéről és módjáról való keresztény tudomány, mely a kisdedeknek az ő oktatásokra, egynehány imádságokkal együtt kinyomtatott*, Nagyszombat, 1756. További kiadásai: 1767. (Sopron), 1774. (Pozsony), 1790. (Selmecbánya). Egy másik példa: *ABCs könyvetske, magyar-, melyben a hit ágazatiról való száz kérdésekben és Sz. Írásból feleleteken kívül a Jézus nevéről és Lauretomi Boldog Asszony Litániai és áitatos imádságokkal együtt kibocsáttatott*, Az előljárok engedelmével, Brassó, Ns.-Schoeben János bet. nyomt. Herfurth Fridrik által, 1800. Az adatok forrása: PETRIK Géza, *Magyarország bibliográfiája 1888–1892*, Bp., Dobrowszky, 3/555, 1/8.

⁸ KRISTÓF, *Statisztikák, használatok, i. m.*, 216.

⁹ Benda Kálmán kutatásai hívták fel a figyelmet arra, hogy a 18. század során a vallásos tartalmú könyvek az összes magyar nyelvű kiadvány 98%-át tették ki (2940 db), és ezt az uralkodó helyzetet 1760-ig meg is tartották. BENDA Kálmán, *A felvilágosodás és a paraszti műveltség a XVIII. századi Magyarországon*, Valóság, 1976/4, 537.

¹⁰ Rudolf SCHENDA, *Volk ohne Buch. Studien zur Sozialgeschichte der populären Lesestoffe 1770-1910*, Frankfurt am Main, Vittorio Klostermann, 1977, 88; Erik SCHÖN, *Der Verlust der Sinnlichkeit oder Die Verwandlungen des Lesers. Mentalitätswandel um 1800*, Stuttgart, Klett-Cotta, 1987, 51.

legnagyobb példányszámban kiadott művek közé tartoztak.¹¹ A magas számok mögött azonban már nem feltétlenül e könyveknek mint kedvelt és könnyen hozzáférhető olvasmányanyagoknak a ténye húzódott meg, hanem az egyház tudatos törekvései.

AZ OLVASÁSI NORMÁK KODIFIKÁLÁSA

A hazai könyvkiadás fellendülése, a nyomtatott termékek tömegessé válása, valamint az alfabetizáció és olvasáskultúra 19. század második felétől érzékelhető pozitív változásai nemcsak új kihívásokat, hanem egyben új lehetőségeket is teremtettek az egyházak, így a katolikus egyház számára is. Merőben új megvilágításba helyezték az egyházi kiadású nyomtatott termékeket, így például az imakönyveket. Bennük a hívek lelkigondozásán túl a viselkedésnek, a morális értékrend formálásának a nevelési eszközt látta a klérus, ahogy erre az *Áhítat gyakorlatok*¹² című imakönyv előszava is utal:

Igen szükséges és hasznos e könyvecske. Szükséges, mivel a lélek szükségleteit pótolja; hasznos, mivel a gondolkodásmódra üdvös befolyást gyakorol. (...) Ki imádságban leli gyönyörét, annak egészen elütő gondolkodásmódja van a többiekétől. – Nem ég ő sem a hiú méltóságok sem a mulékony javak szomjától, nem eseng a világ zajos örömeiért, nem ragadtatik el a féktelen indulatok kártékony hatalmától.¹³

Ennek fényében születtek a 19. század második felétől az újabb, immár célzottan egyes társadalmi csoportnak (nők, lányok, tanuló ifjúság, anyák, katonák, özvegyek, művelt katolikusok) címzett korszerű imakönyvek. Bennük már nem puszt-

¹¹ Kovács I. Gábor *Kis magyar kalendáriumtörténete* arról tudósít bennünket, hogy a kor legnépszerűbbnek számító tömegkiadványát, a kalendáriumokat az 1820-as években körülbelül 300.000 példányban nyomtatták évente, de Bucsánszky 1850-es években sikertörténetként ismert Mezei naptára is 50.000 példányban kelt el. Ha ehhez hozzátesszük az imakönyvek címlapján vagy a Szinnyei-féle Magyar írók élete és munkái című műben az egyes szerzők imakönyvei mellett található adatokat (20.000–244.000 db), azt mondhatjuk, az imakönyvek kiadásához legalább olyan komoly gazdasági érdek fűződött, mint a kalendáriumokéhoz. Kovács I. Gábor, *Kis magyar kalendáriumtörténet*, Bp., Akadémiai Kiadó, 1989, online elérhetőség: <http://mek.oszk.hu/03200/03230/html/04.htm#6>.

¹² Az *Áhítat gyakorlatai* című imakönyv a legnépszerűbb kiadványok közé tartozott a korszakban, erről tanúskodik, hogy 1853-as első kiadása után egészen 1903-ig folyamatosan születtek utánnyomásai: 1853 (Bécs), 1855 (Sátoraljaújhely), 1857 (Pozsony, Pest, Bécs), 1869 (Pest), 1879 (Bp.), 1888 (Bp.), 1900 (Bp.), 1903 (Eperjes). Az egyes kiadások pontos adatairól az OSZK katalógusában tájékozódhatunk.

¹³ SZEPESI Imre, *Áhítat gyakorlatai a katolikus ifjúság számára*, Pozsony, Wigand Nyomda, 1857. IV.

tán gyönyörködtető, vigasztaló imákat találhatunk, amelyek szavakba öntötték az ember Isten felé kinyilvánított óhaját és panaszát, hanem egyre gyakrabban tanácsadó, pedagogizáló jellegű, a hívek erkölcsösségét és erényeit szabályozó ima- és elmélkedésszövegeket is.¹⁴

[...] ez a könyv nem pusztán imádságoskönyv, hanem lelki kalauz, úgynevezett Vademecum, vagyis olyan könyv, amit magaddal kell hordanod, gyakran elővenned és olvasgatnod. Iparkodjál benső barátságot kötni vele, tekintsd jóakaró vezetődné, hűséges társadnak. [...] Azért gyakran forgasd és olvasgasd, a szentmisén kívül is.¹⁵

Ez a pedagogizáló jelleg már a műfaj népszerűsítésében is jól megragadható volt. Az új könyvek kiadásakor ugyanis – a korszerű lelkigondozási igények mellett – a klérus számára fontos szempont volt az olvasás normáinak kodifikálása. Különösen az emancipálódó nőkért és fiatal lányokért aggódtak a katolikus értelmiség tagjai.

Első szabály: [...] Tisztességes leány nem vesz rossz könyvet kezébe. Második szabály: légy fegyelmezett az olvasásban. Ne olvass akkor amikor más kötelességed van, vagy ne olvass éjjel, amikor pihened kell. Ha pedig olvasol ne merülj bele annyira, hogy azt bármikor szívesen abbahagyni ne tudnád valami jótett kedvéért, vagy pedig ha rosszat vettél észre benne. [...] Harmadik szabály: légy okos az olvasásban. [...] Negyedik szabály: sohase olvass a saját fejed szerint.¹⁶

Az egyház látva azt, hogy a század folyamán eddig nem látott mértékben árasztották el az olvasóközönséget a modern, liberális eszméket tartalmazó világi olvasmányok, szükségesnek tartotta ezek ellensúlyozását. Olyan veszélyforrást látott ezekben a művekben, amelyekben a „világ megtévesztő káprázatos csábjainak”¹⁷ bűvkörébe kerülhetnek az olvasók. Ez a híveket eltávolíthatja a keresztény tanítástól, és ezáltal az egész társadalom morális állapotára is kihatással lehet.

¹⁴ Rainer BENDEL, *Liturgie, Predigt und Gebet = Handbuch der Religionsgeschichte im deutschsprachigen Raum 1750-1900*, Hrsg. Peter DIENZELBACHER, Paderborn, 2007 (Band 5), 154.

¹⁵ SÍK Sándor, SCHÜTZ Antal, *Imádságoskönyv egyszersmind kalauz a lelki életre*, Bp., Szent István Társulat, 1913, III.

¹⁶ HALÁSZ Pál, *Mária gyermeke. Imádságoskönyv katolikus magyar leányok számára*, Bp., Athenaeum, 1924, 298-300.

¹⁷ ÁGOSTON Károly, *Mária hú leánya. Kongregációi kalauz egyszersmind imakönyv minden kath. nő számára*, Eperjes, Kósch Árpád Sajtóján, 1894, 141.

Arról a kárról és romlásról pedig, melyet a rossz könyvek egyesek lelkében, egész osztályokban, házban és családban, az egész emberi társadalomban nemkülönben a vallásban és hitben, erényben és jó erkölcsökben okoznak, szinte kár a szót vesztegetni. [...] Vallásellenes vagy erkölcsmételyező könyveket olvasni, a lélekre annyi, mint mérget beszívni és pedig olyan mérget, mely sokkal veszedelmesebb és sokkal roncsolóbb hatással van, mint a természetes, tudniillik a hitetlenség és téves hit, az istentelenség és erkölcstelenség mérgét. [...] Sohase vegyen rajtad erőt bizonyos oktan olvasási düh.¹⁸

Volt ezekben az iránymutatásokban egyfajta olvasásellenes él, hiszen annak számos hatásától tartottak az egyháziak. A sajtó termékei mellett különösen a lányok körében kedvelt regényeket tartották károsnak, hiszen a bennük megjelenő női életmodellek (például: Ibsen Nórája, Anna Karenina) nem voltak összeegyeztethetők a keresztény nőideállal. Mindezen folyamatok ellenhatásaként fokozatosan kialakították a jó olvasmány fogalmát, amelyekhez elsősorban a bibliát, az énekes és imakönyveket, katekizmusokat, szentek életrajzát és más vallásos tárgyú műveket soroltak.

Ha semmi más lelki olvasmánnyal nem rendelkezel: ez egymaga elég! Sőt nem is hasznos a fiatalkorúak lelki életére, ha sokféle ily olvasmányt forgatnak. Inkább irányt téveszt, semmint kalauzol.¹⁹

A kíváncsúnak tartott művek rendszeres olvasásától azt remélték, hogy eltereli majd az ifjúság figyelmét a modern polgári világ jelenségeitől, ugyanakkor a jó anya (ritkábban apa), a jó feleség, férj és gyermek, az ideális család, a jó polgár és keresztény modelljét közvetítik majd a hívek felé.

IMAKÖNYVEK ÚJ FUNKCIÓBAN

A hívők olvasási szokásainak és olvasmány kínálatának tudatos formálását szolgálta az 1848-ban létrehozott *Jó és olcsó könyvkiadó társulat*.²⁰ A társulat célja nem csupán a vallási elmélyülés segítése volt, hanem „a katolicizmus hatá-

¹⁸ LÁNG Incze, *Venite Adoremus! Katolikus oktató- és imádságoskönyv a tanulói ifjúság számára*, Bp., Szent István Társulat, 1902, 70–71.

¹⁹ ÁGOSTON, *i. m.*, 142.

²⁰ Ilyen céllal Európa más nagyvárosaiban is hoztak létre társaságokat. Így például Münchenben, Bonnban, Frankfurtban, Düsseldorfban és Bécsben is. Brunhold BIGLER, Ursula BIGLER, *Das Lektürangebot für Katholiken des Jahrhunderts dargestellt am Beispiel der Schweizerischen Kirchenzeitung*, *Jahrbuch für Volkskunde* 5(1982), 191.

lyos szellemének kiterjesztésével a nép értelmi és erkölcsi emelkedését, a polgári művelődés elővitelét s a vallásos nevelés és oktatás” előmozdítását is szolgálni kívánta.²¹ Ez a tudatos népnevelői, a keresztény szellemiséget és morált megerősíteni szándékozó törekvés mutatkozott meg abban is, hogy sok korabeli iskola állíttatott össze saját ima- és énekeskönyvet, valamint számos, intézményhez nem köthető, de a tanuló ifjúságnak címzett könyv is megjelent a piacon. Ezeket gyakran nyomtatták újra, illetve példányaikat hosszú időn keresztül használatban tartották. Így például saját imakönyve volt a Kalocsai Szegény Iskolanővérek Intézetének, a pesti Vakok Intézetének és a szintén pesti Szent Szív Zárdának is.²² Szegeden adtak ki imádságos könyvet a tanítónő- és óvónőképző intézetek, polgári és felsőbb leányiskolák használatára.²³ Ezek mellett több könyv címe is utal arra, hogy serdülő ifjak, vagy korosabb keresztény ifjak számára állították őket össze.²⁴ A címben megjelölt intézmények, a kiadók és a kiadási helyek arra utalnak, hogy elsősorban a városi, középszintű oktatási intézmények és tanulóik voltak e könyvek elsődleges célközönségei. A szerzők körének áttekintéséből szintén erre következtethetünk. Ők kevés kivétellel városi középfokú iskolákban tanító papok, vagy tanító szerzetesrendek (ciszterci, piarista, jezsuita) oktatói voltak.²⁵ Imakönyveik előszavában gyakran jelent meg az az alapvető gondolat,

²¹ MÉSZÁROS István, *A Szent István Társulat százötven éve 1848–1998*, Bp., Szent István Társulat, 1998, 15.

²² Az említett imakönyvek címei és adatai: N. N., *Intézeti imakönyv a Miasszonyunkról Nevezett Kalocsai Szegény Iskolanővérek Társulatában fennálló intézetek növendékeinek használatára*, Kalocsa, Árpád R.T., 1926; N. N., *Kis imakönyv a Szent-Szív-Zárda növendékei számára*, Bp., Alkotmány, 192?; S. I., *A pesti vakok intézetének imádságai*, Pest, Vakoktőli nyomtatás, 1843.

²³ Az imakönyv címe és adatai: *Magasztaljátok az Urat! Katolikus imádságos és énekeskönyv tanítónő- és óvónőképző-intézetek, polgári és felsőbb leányiskolák használatára*, szerk. NIEDERMAYER Antal, Szeged, Endrényi Imre, 1903.

²⁴ E tanulmány keretei nem teszik lehetővé, hogy az eddig felkutatott imakönyvek listáját közreadjuk. Jó tájékozódási lehetőséget kínál FRAUHAMMER, *i. m.* Az 1800 utáni.

²⁵ A szerzők között egyetlen hölgy volt: Blaskó Mária (1891–1956). Ő íróként, tanítónőként, majd polgári iskolai tanárnőként tevékenykedett Temesváron, később Budapesten. Egyik vezéralakja volt a magyarországi Jézus Szíve Tisztelet gyermekmozgalmának (Szívgyárda) és ehhez kapcsolódóan több tucat gyermek- és ifjúsági regényt írt. DIÓS István, VICZIÁN János szerk., *Magyar Katolikus Lexikon* (továbbiakban: MKL) Bp., Szent István Társulat, 1993–2010, 1/870. Néhány további, kedvelt ifjúsági imakönyv szerzője a teljesség igénye nélkül: Láng Ince (1868–1955) ciszterci szerzetes, főgimnáziumi hittanár és teológus, MKL, 7/647; Hock János (1859–1936) római katolikus pap, gimnáziumi hittanár, országgyűlési képviselő, MKL, 4/904–905; Sík Sándor (1889–1963) piarista tanár, költő, műfordító, egyházi író, az MTA levelező tagja, MKL, 12/111–113; Dr. Halász Pál (1890–1958) pap, hittanár, számos imakönyv, prédikációgyűjtemény, lelkiségi, ájtatossági mű szerzője, MKL 4/524; Molnár József (1866–1937) kántortanító, a korszak egyik leggyakrabban használt ének- és imakönyvének, az Orgonahangoknak az összeállítója, MKL 9/286; Jámbor László (1874–1963) jezsuita szerzetes, számos lelkiségi és pedagógiai jellegű vallásos mű szerzője, MKL 5/ 573; Schütz Antal (1880–1953) piarista szerzetes, a 20. század legjelesebb teológusa.

mely szerint az ifjúságnak mind az egyházi hitélet megújításában, mind pedig az ország jövőbeni felvirágoztatásában fontos szerepet szánunk. Ez a gondolat a korszak pedagógiai szakirodalmában is hangsúlyosan szerepelt. Elméletek egész sora született a társadalom szempontjából hasznos állampolgárrá nevelés módjairól, s ezek a teóriák az iskolák hétköznapi életében is nyomot hagytak. Az iskolára egyre többen úgy tekintettek, mint a beilleszkedésre és önálló életvezetésre képes emberek nevelésének színterére.²⁶ Nem volt ez másként az egyházi intézmények és tanulóik esetében sem. Bennük, az ő erős hitükben és vallási elkötelezettségében látták a tanár-szerzők a korszak dekrisztianizálódó, modern polgári társadalom megmaradásának zálogát. Ezekkel az elképzelésekkel párhuzamosan a serdülők eltévelyedésétől való félelem és gyanakvás jelent meg hangsúlyosan a szövegekben:²⁷

És mindenek felett fiatal korodban kell imádkoznod. A mostani évek a legfontosabbak életedben, a döntés évei, a vetés ideje. De a legveszedelmesebb évek is, midőn a kísértések oly hevesek, a tapasztalatlanság oly nagy és az akarat oly gyöngye. Ha tehát az ima szükséges, a fiatal korban legszükségesebb.²⁸

Ez a gyanakvás és aggodalom nem csupán a lelkiismereti művekben jelent meg. Az ifjúkort a közfelfogás is egyre inkább egy olyan életszakasznak tekintette, amely potenciális veszélyeket rejt nemcsak az egyénre, hanem a társadalomra is. Ennek az elképzelésnek a hatására a nevelési tanácsadó irodalom új vezérmotívuma a viselkedési hibák megfélemlítéssel, elrettentéssel történő „gyógyítása” lett.²⁹ Következő példáink azt szemléltetik, hogy a vizsgált imakönyvekben szintén gyakran megjelenik ez a gondolat:

Állítsd magadnak szigorú törvény gyanánt, hogy gyanus vagy épen nyilván rossz, vallástalan, hitetlen vagy erkölcstelen ifjakkal sohasem tartasz, sem semminek közösségben nem leszel velük. A ki nyíltan hirdeti istentelenségét, valláson, papságon, szent dolgokon vagy szokásokon gúnyolódik, ki szemtelen és utálatos beszédeket folytat, izléstelenségeket és tréfákat űz [...] azt kerüld, mint a pestist és mérges kígyót!³⁰

²⁶ PUKÁNSZKY Béla, *A gyermekkor története*, Bp., Műszaki Könyvkiadó, 2001, 79.

²⁷ PUKÁNSZKY, *Uo.*, 79.

²⁸ ÁGOSTON, *i. m.*, 54–55.

²⁹ PUKÁNSZKY, *Uo.*, 79.

³⁰ LÁNG, *i. m.*, 67–68.

Tarts mértéket a szórakozásban is. Hánynak egészségét tette tönkre a mértéktelen tánc, sport, mulatozás. De elvette idejét, elvette pénzét, elrabolta komoly munkáinak eredményét is. Főleg tönkreteszi azonban a lelki életet.³¹

A vizsgált könyvek szerzői a pubertás e kritikus szakaszában fő ellenszerként az imádságot és a különféle áhítat gyakorlatokat kínálták legfőbb megoldásként. A katolikus iskolák képzésében ennek intézményes keretei is adottak voltak. Ehhez hozzá kell tennünk azt a tényt, hogy a katolikus iskolák átfogó rendszere mind méreteit, mind eredményeit, és hatását tekintve a legfontosabb kultúrateremtő és ismeretközvetítő szereppel bírt a századforduló évtizedeiben Magyarországon. Különös tekintettel arra, hogy az óvodától a felsőfokú tanulmányokig az oktatás és nevelés minden szintjére kiterjedt.³² A kontrollnak, a katekizmus gyerekkori, vagy korai indoktrinációjának ez kiváló és meglehetősen nagy teret teremtett.³³ Emellett a nagyobb fokú szabadossággal, a polgári világ újdonságaival (mozi, színház, sajtóhoz, regényekhez való könnyebb hozzáférés) rendelkező városi közeg önmagában is indokoltta tette az egyház álláspontjának erősítését. Az ekkor még tömegirodalmi terméknek számító imakönyvek jó eszköznek bizonyultak e célok eléréséhez.

ÚJ FEJEZETEK: ERKÖLCSNEMESÍTŐ ELMÉLKEDÉSEK

Ha a korszak vonatkozó katolikus imakönyveit áttekintjük, azt tapasztalhatjuk, hogy a klérus fent vázolt célkitűzései legmarkánsabban abban mutatkoztak meg, hogy a megszokott imák és áhítat gyakorlatok mellett új fejezetek jelentek meg bennük. Ezeket „ElméLKedés”, „IntelmeK”, „Lelki életre segítő imádságok és gondolatok”, „Erényvirágok”, „A keresztény jellem”, „Tanítások”, „Oktatások” címekkel hozták a könyvek. Bennük a katolikus erkölcs alappilléreit, mint a jó keresztény ifjú fő ismérveit magyarázták el a szerzők az olvasóknak. Ezt szemléltetik a következő két tartalomjegyzék címléírásai:

IntelmeK és tanácsok tanuló ifjak számára:
első fejezet: Istentől rendelt végső célunkról

³¹ BLASKÓ Mária, *Imádság és élet, imák és tanítások hajadonok számára*, Bp., Szent István Társulat, 1923, 57.

³² GERGELY Jenő, *A katolikus egyház története Magyarországon 1919–1945*, Bp., Pannonica Kiadó, 1999, 246.

³³ KÁDÁR Judit, *Az elfojtás szerepe a társadalmi identitás létrehozásában. Büntudat és bűnhődés Kosáryné Réz Lola műveiben*, TNTeF 4(2014), I, 32, <http://tntefjournal.hu/vol4/iss1/kadar.pdf> (letöltés dátuma: 2017. január 9.)

második fejezet: a célhoz vezető út: jámborság, szent tisztaság, munkásság és az idő jó felhasználása, alázatosság, önmegtagadás

harmadik fejezet: a téves utak, melyek a céltól elterelnek és romlásba visznek: könnyelműség, tisztátatlanság, mértéktelenség, emberektől való félelem, rossz társak és rossz könyvek

negyedik fejezet: néhány útmutató a cél felé: a kísértésekben való viselkedés, a gyakori szent gyónás és áldozás, különös ájtatossági gyakorlatok, keresztény élet- és napirend³⁴

Lelki életre segítő gondolatok és imádságok:

Az élet komolysága, az idő felhasználása, uralkodás a szenvedélyeinken, alázatos lelkület, önzetlenség és jószívűség, lelki tisztaság, felebaráti szeretet, szelídség, munkás élet, mértékletesség, olvasás művészete, okos szórakozás, őszinteség és igazlelkűség, a szülők iránti tisztelet, az előljárók tisztelete, a testvéri szeretet, az igaz barátság, az irgalmasság cselekedetei, az Anyaszentegyházhoz való hűség, hazaszeretet, lelki élet, megnyugvás Isten akaratában.³⁵

Az új fejezetek megjelenésének hátterében ismét általánosabb, a korra jellemző tendenciákat is látnunk kell. Egyrészt a korszakban nagyon népszerűvé váló nevelési, tanácsadó, és életvezetési könyvek hatását; másrészt viszont a gyermekek, különösen a serdülők felé fordulás felerősödését.

ÖSSZEGZÉS HELYETT

További kutatást kívánna annak a felderítése, hogy az általam vizsgált imakönyveket valójában mennyire használták, olvasták a korabeli fiatalok. Az intézményes keretek között ennek nyilván volt helye és előírt ideje. Az előszavak eligazításaiban gyakran olvashatunk arról is, hogy a szerzők kíváncsiaknak tartották, hogy az ifjak és a hajadonok a szentmisén kívül is gyakran vegyék kézbe a könyveket, különösen kísértés esetén. Néhány kéziratos bejegyzés arra is utal, hogy az imakönyvek kedvelt elsőáldozási, bérnálási, karácsonyi ajándékok voltak. Egyes imakönyvek esetében azt is tudjuk, hogy hosszú ideig használatban maradtak, számos alkalommal újranyomtatták őket.³⁶ Az imák, elmélkedések egyéni élethelyzetbe való adaptálásáról azonban kevés adattal rendelkezünk. Ennek feltárása a vizsgált korszak időbeli távolsága miatt ma

³⁴ LÁNG, *i. m.*, V–VI.

³⁵ HALÁSZ, *i. m.*, 429–430.

³⁶ Lásd a 4. és a 12. lábjegyzet adatait.

már nagyon nehéz. Külön kincs tehát, ha ilyen adat kerül elő, különösen, ha egy imakönyvből.

Ez a kis füzet azokhoz szól, akik Jézus Krisztusban hinni AKARNAK és a keresztény tökéletességre TÖREKSZENEK! A mai u.n. „modern” világban annyi hitetlenséget és bünt találunk, bárhová tekintünk. Annyi zürzavar, változás és viszály után, a fiatal korban megszerzett hitet megtartottam és benne végleg meggyökereztem! Ehhez nagyban hozzájárult, a Sik-Schütz féle imakönyv „keresztény jellem” c. része, melyet itt adok közre, különös tekintettel a kastli magyar gimnázium növendékei érdekében, akik e lelki kalauzt követve jobb emberré és magyarrá válhatnak. Adja Isten, hogy ugy legyen! San Diego, 1968. március 22-én. dr. Wácsek Ferenc

A bejegyzés egy, Sík Sándor és Schütz Antal *Imádságoskönyv egyszersmind kalauz a lelki életre a tanulóifjúság számára* imakönyvéből készített füzet alakú kolligátum belső borítóján olvasható. Sem szerzőjéről, sem pedig keletkezéséről nem rendelkezünk bővebb információkkal. Valószínűleg Wácsek Ferenc magánkiadásában készült Amerikában, ékes bizonyítékaul annak, hogy az imádságos életbe való ifjúkori belenevelődés akár életre szólóan kihatott az egyén tartására.

* * *

FLOWERS OF VIRTUE
THE PRAYER BOOK GENRE AS AN EDUCATIONAL TOOL
AT THE TURN OF THE 19TH TO 20TH CENTURY

In my study I examine Catholic prayer books published at the turn of the 19th to 20th centuries, with the aim in part to show the significance of this group of sources in the history of education and in part, through the texts of the prayers and meditations, to throw light on the ideas held at that time by the clergy on the education of youth. The possibility for this arises because in the period concerned large numbers of prayer books were compiled and published for the specifically Catholic schools, institutes for the training of girls and for adolescent youth. Besides the great increase in numbers, we also find new elements of content in these books: morally edifying meditations and even prayer texts of a pedagogical nature. They contain the religious teachings systematised and passed on by priests teaching in church institutions and the dogmatic tenets of the given denomination applied and adapted to everyday life. In this sense it could also be said that they are special tools of acculturation controlled by

the church authorities, that must have played an important part in the moral education of young people. Through this control the genre of prayer and meditation also served as a tool for the indoctrination of the catechism in childhood or early youth.